

บทที่ 2

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน คือ หัวข้อ 2.1 ว่าด้วย แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น และความหมายของชนเผ่ากะเหรี่ยงและวิธีการสืบทอดภูมิปัญญา หัวข้อ 2.2 ว่าด้วย แนวคิดเกี่ยวกับ สมุนไพร ได้แก่ ความหมายและความสำคัญของสมุนไพร และ สมุนไพรกับป่า หัวข้อ 2.3 ว่าด้วย งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ รายละเอียดจากการทบทวนวรรณกรรมดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.2.1 ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า มีผู้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้หลายท่าน ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความชัดเจนและสอดคล้องกับการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

สุเมธ (2536: 15) กล่าวถึงพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อการพัฒนาประเทศที่มองเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งดำริไว้ว่า “ประชาชนนั้นแหละเขามีความรู้ เขาทำงานมาหลายชั่วคนแล้ว เขาก็ทำกันอย่างดี เขามีความเฉลียวฉลาด เขารู้ว่าตรงไหนควรทำ กสิกรรม เขารู้ว่าที่ไหนควรเก็บรักษา”

จากพระราชดำรินี้ แม้มิได้ทรงใช้คำว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” แต่โดยสาระสำคัญก็บ่งบอกชัดเจนเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ พระราชดำรัสนี้เป็นการปลุกไทยทั้งชาติให้ตื่นตัวและตื่นรู้ว่าชาวบ้านไทยมีปัญญามีความรู้ที่ควรแก่การยอมรับและยกย่อง ผลต่อเนื่องสำคัญยิ่งก็คือต่อแต่นี้ไปการพัฒนาไม่ว่ารูปแบบใด ระดับใด จะต้องฟังความคิดเห็นชาวบ้านให้มาก คนในราชการไม่ควรสวมคิดตนเองว่ารู้ดีกว่า ฉลาดกว่า ในความเป็นจริงคนราชการได้ถูกทำให้แปลกแยกและห่างเหินจากวิถีชีวิตของชาวบ้านมาก น่าจะต้องหวนกลับมาให้ความสำคัญ พิจารณาความคิด ความเห็น และการตัดสินใจของชาวบ้านเพื่อประโยชน์สุขของชาวบ้านให้มากที่สุด (เอกวิทย์, 2544)

สมเกียรติ (2545) กล่าวถึงความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า สังคมชนบทโดยเฉพาะในอดีตนั้น สิ่งที่มีคุณค่าและความหมายต่อผู้คนไม่ได้อยู่ที่ “เงิน” หากอยู่ที่ภูมิปัญญาความรู้ ความสามารถ ความมีศีลธรรม ความเอื้ออาทร ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสมัครสมานสามัคคี ฯลฯ

เหล่านี้คือ “คุณค่าดั้งเดิม” หรือ “ทุนเดิม” หรือเรียกตามสมัยนิยมว่า “ทุนทางสังคม” ที่สังคมชนบทยังมีอยู่มาก ทุนเดิมเหล่านี้มีความหลากหลาย จำเพาะและแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น ผู้รู้หรือนักวิชาการหลายท่านเรียกทุนเดิมเหล่านี้ว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

เอกวิทย์ (2544) กล่าวถึงลักษณะสำคัญของการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ว่า ภูมิปัญญา มีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำเพื่อแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง เป็นการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากการทำจริงที่พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลังด้วยการ “สารคดีวิธีการ” “การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า” (oral tradition) ในรูปของ เพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการสร้างองค์ความรู้ไว้เป็น “ลายลักษณ์” (literary tradition)

และให้ข้อสังเกตว่าโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาคจะนิยมสองวิธีแรก คือ สารคดีวิธีการและสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้งจึงจะใช้วิธีลายลักษณ์อักษรในรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรมคำสอน คำดัดเตือน ภาษิต คุ่มมือ แผนที่ และตำนานนิทาน ฯลฯ สุดแต่จะสะดวกและเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์หรือการสารคดีก็ไม่มีอะไรตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ในบางกรณีความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรือสูญหายได้ เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมและภูมิปัญญาสั่งสมได้ผ่านการทดสอบโดยเหตุการณ์ต่างๆ ในประวัติศาสตร์แล้วปรับเปลี่ยนเป็นวิวัฒนาการมาโดยตลอด

อย่างไรก็ตาม เมื่ออิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองจากภายนอกได้ครอบงำต่อเนื่องกันมาหลายทศวรรษจนทำให้คนไทยเพิกเฉยต่อมรดกทางปัญญาของตนเอง แล้วหุงความสนใจไปเรียนรู้รับเอาและปรับตัวผิดๆ ถูกๆ ต่อกระแสความทันสมัยที่มีมาจากโลกตะวันตก (เอกวิทย์, 2544) คำเนินชีวิตและบริหารงาน บริหารประเทศโดยคิดแบบตะวันตก (ไพศาล, 2544) ดังที่ Thrupp et al. (1997) ยกตัวอย่างทัศนคติทางความคิดของ Sir Walter Raleigh นักเดินทางสำรวจชาวอังกฤษผู้หนึ่งในยุคล่าอาณานิคมที่กล่าวว่า “ชนพื้นเมืองผู้เกิดจากร้านขายได้อาณานิคมควรได้รับการชี้ทางไปสู่ความเป็นศิวิไลซ์” ซึ่งสอดคล้องกับที่ J.L. Sadie (1960) อ้างใน ยศ (2539) กล่าวถึงทัศนะของนักวางแผนพัฒนาชาวตะวันตกท่านหนึ่งต่อการพัฒนาประเทศ สรุปได้ว่า ผลพวงของวิธีคิดเช่นนี้เป็นตัวแบบของการพัฒนาซึ่งทำลายธรรมชาติ ความเป็นชุมชน วัฒนธรรม และเป็นภัยต่อความยั่งยืนของสภาพแวดล้อมในระยะยาว ทั้งนี้เพราะมีความเชื่อพื้นฐานร่วมกันว่าการพัฒนาคือการสร้างความเจริญและความทันสมัยด้วยการเลียนแบบอย่างความสำเร็จของธุรกิจอุตสาหกรรมตะวันตก ศิโรราบต่อวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี กฎหมาย สถาบันสังคม และ ค่านิยมตะวันตก

การนำแนวคิดดังกล่าวมาวางแผนในการพัฒนาประเทศที่ผ่านนับเนื่องแต่ประเทศไทย เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ล้วนแล้วแต่เป็นการเลียนแบบภูมิปัญญาและเอาอย่าง ความทันสมัยของตะวันตกมากกว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความสามารถทางการผลิตใน ลักษณะที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย การทุ่มเททรัพยากรส่วนใหญ่เพื่อ หล่อหลอมความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมส่งออกและทดแทนการนำเข้าเป็นการมุ่งสนับสนุน ความสามารถในการผลิตของภาคเมืองโดยดูค้ำชูทรัพยากร ทุน สมอง และกำลังแรงงานจาก ภาคเกษตรในชนบทเข้ามาหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมในเมือง แผนพัฒนาความ สามารถในการผลิตของภาคเกษตรบนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านขาด ความต่อเนื่องและหยุดชะงักลง ความต่างระหว่างเมืองกับชนบทเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ (ยศ, 2539)

กล่าวโดยสรุปคือ แนวคิดดังกล่าวทำให้คนไทยและสังคมไทยถูกผลักดันให้ปรับเปลี่ยน ความคิด คุณค่า ทำที่ ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิต โดยเฉพาะวิธีการผลิตและการบริโภคอย่างรวดเร็ว มีอันตราย มีความเสี่ยงสูง (เอกวิทย์, 2544) ทั้งนี้เพราะเป็นการมุ่งสร้างแบบแผนและสูตรสำเร็จที่ เน้นทิศทางเดียว และทุ่มทำลายความหลากหลายลง (ยศ, 2539) เป็นการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นอัน หลากหลายลงไปเรื่อยๆ จากสังคมไทย

อย่างไรก็ตาม แม้คนส่วนใหญ่จะหันไปเชื่อและปฏิบัติตามแนวคิดตะวันตก ละเลยต่อ มรดกทางความรู้และภูมิปัญญาไทย แต่เมื่อถึงยุคหนึ่งเริ่มปรากฏผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนไทย ทำให้คนที่มีความคิดจำนวนหนึ่งถูกกระตุ้นให้เห็นภัยพิบัติทั้งเปิดเผยและแอบแฝง จึงร่วมมือกัน ตั้งสติระดมปัญญาค้นคว้าตรวจสอบว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควร อะไรคือความ พอดี อะไรคือขาดเกิน ว่าจำเพาะกระบวนการทัศน์ทางวัฒนธรรม อะไรคือแก่นและรากเหง้าที่เป็น ความรู้และสติปัญญาของคนไทยธรรมดาๆ ที่อาจนำมาปรับพิจารณาปรับใช้ได้ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ การปรับแนวทางการพัฒนา การให้การศึกษา และการปรับกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับ พื้นฐาน ศักยภาพ และภูมิปัญญาดั้งเดิมที่บางส่วนยังมีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อคนในปัจจุบันและ อนาคตอยู่ (เอกวิทย์, 2544) จึงทำให้คนไทยหันกลับมาสนใจศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นอีกครั้ง

2.2.2 ความหมายของชนเผ่ากะเหรี่ยงและวิธีการสืบทอดภูมิปัญญา

กะเหรี่ยง หรือ KAREN เป็นชาวเขากลุ่มหนึ่งซึ่งจัดอยู่ในตระกูลธิเบต-พม่า ชาวไทยทาง ภาคเหนือเรียกว่า “ข่าง” หรือ “ข่างกะเลอ” ชนกลุ่มนี้มีประชากรมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับชาวเขา เผ่าอื่นๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย เมื่อประมาณหนึ่งร้อยปีมาแล้ว ดินเดิมของชนพวกนี้อยู่ใน ประเทศจีนตอนใต้ธิเบตและพม่า โดยเฉพาะในรัฐกอกูเล อย่างไรก็ตาม กะเหรี่ยงยังแบ่งออกเป็น กลุ่มย่อยๆ ได้อีกหลายกลุ่ม คือ กะเหรี่ยงสะกอ กะเหรี่ยงโป้ว กะเหรี่ยงบเว และดองสุ กะเหรี่ยง

เหล่านี้จะแตกต่างกันในเรื่องการแต่งกายและภาษาซึ่งผิดเพี้ยนกันไปบ้าง แต่ทุกกลุ่มจะมีวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน (ฟือเลป้า, 2539: คำนำ)

แม้ชาวกะเหรี่ยงจะมีอยู่มากมายหลายกลุ่ม และแต่ละกลุ่มต่างผิดแผกแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เช่น การแต่งกาย สำเนียง ภาษาพูดบางคำ แต่สำหรับชาวกะเหรี่ยงในเขตประเทศไทยปัจจุบันมีอยู่เพียงสองกลุ่มใหญ่ๆ คือ กะเหรี่ยงสะกอ ซึ่งเรียกตัวเองว่า “ปกากะญอ” และกะเหรี่ยงโปว์ หรือ “โพล่ง” ตามคำเรียกขานตนเองของพวกเขา ซึ่งบางครั้งใช้คำว่า “เขอโพล่ง” ทั้งคำปกากะญอและเขอโพล่ง ล้วนมีความหมายว่า “คน” หรือ “ฉันคือคน” เช่นเดียวกับคำเรียกชื่อชนชาติตนเองของมนุษย์กลุ่มต่างๆ ส่วนใหญ่ในโลก ชนชาตินี้เป็นกลุ่มคนซึ่งรักสงบและใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายท่ามกลางธรรมชาติอันบริบูรณ์ (บือพอ, 2540)

สุวิธานท์ (2541) กล่าวว่า “ปกากะญอ” แปลว่า “คน” คำปกากะญอเป็นคำที่ พวกเขาเรียกขานตนเอง ขณะที่คนไทยภาคกลางเรียก กะเหรี่ยง คนพื้นเมืองเหนือเรียก ยาง จนบางครั้งถึงกับใช้คำว่า ยางกะเลอ อันแปลว่า คนเถื่อน สกปรก แต่คนที่รู้จัก ปกากะญอดี จะรู้ว่าปกากะญอ คือ ผู้ยิ่งใหญ่อย่างแท้จริงทั้งในเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตอันสอดคล้องกับธรรมชาติ ศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะงานทอผ้าอันงดงาม รวมทั้งเพลงพื้นบ้าน ซึ่งใช้ตั้งสอนกล่อมเกลาคคนปกากะญอมาแต่ครั้งบรรพชน รวมถึงนิทาน ตำนาน เรื่องเล่าขาน ที่สะท้อนวิถีคิด และหัวใจอันกว้างขวางของชนเผ่าเล็กๆ ว่า มนุษย์ทั้งปวงเป็นพี่น้องกัน

กรรณิการ์ (2541) กล่าวถึงการสืบทอดภูมิปัญญาของคนปกากะญอว่าชาวปกากะญอมีความสามารถในการร้องเพลง ร่ำรวยเรื่องเล่าขานทั้งตำนาน นิทาน และประวัติศาสตร์ บทเพลงมีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของคนปกากะญอมาก นับแต่เกิด เพลงกล่อมเด็กก็เข้ามามีบทบาทเมื่อมีพิธีกรรมต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ ขึ้นบ้านใหม่ งานปีใหม่อีกมีเพลงสำหรับการนั้น โดยเฉพาะ ทั้งยังมีเพลงคำสอนที่ผู้ใหญ่ร้องตั้งสอนลูกหลานให้ประพฤติตนในทางที่ถูกต้อง แทนการพูดตรงๆ ที่มีโอกาสกระทบกระเทือนน้ำใจของพี่น้องร่วมเผ่าพันธุ์

สอดคล้องกับที่ รมย์กร (2544) กล่าวว่า คนปกากะญอรักธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พวกเขาเรียนรู้ว่าธรรมชาติและชีวิตเป็นหนึ่งเดียวกัน ดังนั้นการทำลายธรรมชาติ ทำลายสิ่งแวดล้อมจึงเท่ากับทำลายชีวิต แต่การบอกตรงๆ ก็คงไม่สามารถทำให้คนทั้งชุมชนเข้าใจได้ บรรพบุรุษของพวกเขาจึงใช้วิธีการสั่งสอน หรือบอกต่อกันมาในรูปของพิธีกรรม ความฝัน บทบาท และนิทาน ซึ่งสืบทอดกันต่อๆ มาด้วยปากหรือที่นักวิชาการเรียกกันว่า วิถีมุขปาฐะ และยังมีการนำนิทานพื้นบ้านมาเรียบเรียงเป็นคำร้องให้ลูกหลานฟังยามว่าง แต่ปัจจุบันเมื่อวัฒนธรรมแบบคนพื้นราบรุกขึ้นไปบนม่อนคอย ทาอันเป็นความรู้สึกตัวของชาวปกากะญอก็ไม่ได้รับการถ่ายทอด เพราะไม่มีโอกาส

ร้อง หรือขับ หรืออ่านในพิธีกรรม และงานรื่นเริงต่างๆ อีกต่อไป ทาหลายบทจึงสูญหายไป (สุวิธานนท์, 2541)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพร

2.2.1 ความหมายและความสำคัญของสมุนไพร

จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า มีผู้ให้ความหมายของสมุนไพรไว้หลายด้าน ในที่นี้ ผู้วิจัยรวบรวมมาเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการใช้สมุนไพร ดังต่อไปนี้

สถาบันการแพทย์แผนไทย (2542:15) ได้ให้ความหมายของสมุนไพรไว้ว่า สมุนไพร หมายถึง พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ใช้ หรือแปรสภาพหรือผสม หรือปรุงเป็นยาหรืออาหารเพื่อการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค หรือส่งเสริมสุขภาพ ร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ และให้หมายความรวมถึงถิ่นกำเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย

ศิริบุญ และคณะ (2543) กล่าวว่า มนุษย์รู้จักการใช้สมุนไพรรักษาโรคมานานนับหลายพันปีมาแล้ว ในยุคดึกดำบรรพ์วิชาเภสัชศาสตร์และวิชาเวชศาสตร์นับว่ายังไม่เจริญ มนุษย์โบราณหรือพวกพรานชาวป่า ชาวเขา ส่วนมากอาศัยการสังเกต สัตว์บางจำพวกที่ใช้สัญชาตญาณของมันแสวงหาพืชที่เป็นอาหารและเป็นยารักษาโรค เมื่อเวลาผ่านไปมนุษย์อาศัยประสบการณ์สามารถแยกแยะได้ว่าพืชชนิดใดเป็นอาหาร และเป็น ยาได้ เกิดเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งขึ้น และมีการส่งสอนถ่ายทอดกันต่อๆ มา ชาวไทยมีการใช้สมุนไพรกันอย่างกว้างขวางทุกครัวเรือนตั้งแต่โบราณก่อนที่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันถูกนำเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย แม้ในขณะนี้การใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคก็ยังคงมีการใช้อยู่ทั้งในเขตเมือง และในเขตชนบทหลายแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทที่ห่างไกล

ฉลาดชาย (2539) กล่าวว่า ความเจ็บความไข้ของมนุษย์แต่เดิมมาถูกมองว่าเกิดกับกายก็ได้ เกิดกับใจก็ได้ เช่น ขวัญ จิต วิญญาณก็ได้ หรือเกิดกับทั้งสองส่วนก็ได้ ถ้าเกิดกับกาย เช่น ถูกกิ่งไม้ หนามไหนด หรือสัตว์ร้ายขบกัด ก็ต้องรักษาโดยใช้ยาสมุนไพรที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ตามป่า ตามเขา มารักษา แต่ถ้าวิเคราะห์หุ้แล้ว ความเจ็บความไข้เกิดจากพลังอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น ผีฟ้า ผีป่า ผีคอย การบำบัดรักษาก็ต้องใช้อำนาจที่อยู่ในประเภทและลำดับชั้นเดียวกัน หรือสูงกว่า ไม่งั้นนั้นก็ต้องขอขมาลาโทษจึงจะหาย แต่หากความเจ็บไข้มาจากทั้งสองสาเหตุ การบำบัดรักษาก็ต้องทำทั้งสองด้านควบคู่กันไป นั่นคือ ระบบการรักษาพยาบาลแบบดั้งเดิมของมนุษย์ทุกหนแห่งในโลกไม่แยกกันเค็ชขาดระหว่างกายกับใจ การรักษาพยาบาลโดยใช้สมุนไพรมักควบคู่ไปกับการใช้พิธีกรรมและเวทย์มนต์คาถา ดังนั้น เมื่อการแพทย์แผนใหม่มองว่าการแพทย์พื้นบ้านเป็นเรื่องงมงาย ไร้สาระ การถูกละเลย ไม่ให้คุณค่าต่อการรักษาพยาบาลแบบ

พื้นบ้านทั้งระบบจึงเกิดขึ้น ความรู้ด้านสมุนไพรจึงพลอยถูกพิพากษาไปด้วยว่าไม่น่าเชื่อถือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในด้านนี้จึงหายไปส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพในไร่นา และยาสมุนไพรที่ชุมชนท้องถิ่นได้รักษาไว้

สมุนไพรจึงเป็นมากกว่าอาหารและยา หรือสิ่งใช้สอยที่ได้จากธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของความรู้เชิงวัฒนธรรมที่คั่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อ คุณค่า การลองปฏิบัติ คัดเลือก และถ่ายทอด โดยชุมชนและสังคมเป็นเวลานานต่อเนื่องกันมา ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้จากความจริงในการดำเนินชีวิตกับแผ่นดิน จึงอาจเรียกได้ว่าเป็น “ปัญญาจากแผ่นดิน” หรือ “ภูมิปัญญา” (วิฑูรย์, 2540)

การใช้ประโยชน์จากสมุนไพรจึงจำเป็นต้องมีองค์ความรู้ซึ่งกระจกระบายอยู่ที่ตัวคน ไม่เหมือนกับความรู้ตะวันตกที่พัฒนาไปเป็นระบบแล้วจะอยู่ในตำราหรือบันทึกต่างๆ แต่ของไทย ยังไม่มีการจัดระบบ ยังคงเป็นภาษาท้องถิ่น เช่น ปริศนาคา ซึ่งคนรุ่นหลังอ่านไม่เข้าใจ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการรวบรวมองค์ความรู้ขึ้นมาเป็นระบบ เพราะถ้าปราศจากซึ่งภูมิปัญญาพื้นบ้าน การนำสมุนไพรมาใช้จะยุ่งยากมากเนื่องจากไม่รู้วิธีการใช้ประโยชน์ (เบญจวรรณ, 2546: 244)

ดังนั้น การสร้างระบบความรู้และการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านขึ้นอย่างมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นองค์รวมของชีวิตดังเช่นที่เคยมีมาในอดีตจึงถือเป็นความยั่งยืนของสังคมชนบท แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเทคนิคทางการแพทย์อื่นๆ เพราะหลายสิ่งหลายอย่างก็คงต้องพึ่งพาความรู้สมัยใหม่ ข้อสำคัญอยู่ที่การสืบต่อภูมิปัญญาที่มีอยู่เพื่อความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชีวิตและการพึ่งพาตนเองของชุมชน เรียนรู้ถึงคุณค่าของสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติและกลับไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ ภาวะชีวิตที่ไม่ขัดแย้งกับธรรมชาติ น่าจะเป็นความหมายของการมีสุขภาพดีอย่างแท้จริง ดังที่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กล่าวว่า “ความรู้ในการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาที่เป็นรากฐานสำคัญของชุมชนและมีความเป็นวิถีชีวิตมากกว่าเป็นแค่การรักษาโรคเพราะสัมพันธ์อยู่กับกิจกรรมทุกส่วนของชีวิต โดยเฉพาะในเรื่องอาหารการกิน และการรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย” (ฉันทนาและคณะ, 2546)

2.2.3 สมุนไพรกับป่า

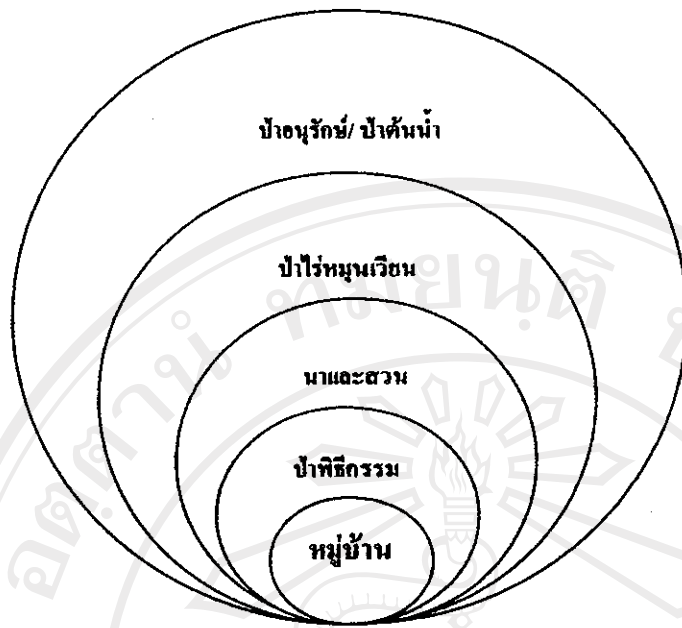
ศูนย์วิจัยและพัฒนาการแพทย์พื้นบ้าน สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ (2544) กล่าวว่า สมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่สำคัญของชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ โดยเฉพาะเมืองไทยเป็นป่าเขตร้อนที่รวมความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้มากมาย ประเทศไทยมีทรัพยากรชนิดนี้ค่อนข้างมากกระทั่งถือได้ว่าเป็นแหล่งสมุนไพรแหล่งใหญ่แห่งหนึ่งของโลก

การศึกษาวิจัยเรื่องสมุนไพรจึงมักเชื่อมโยงไปถึงเรื่องป่าอยู่เสมอ โดยเฉพาะมักกล่าวถึงความสัมพันธ์ของคนกับป่าที่มีผลต่อการจัดการความหลากหลายทางทรัพยากรชีวภาพหรือภูมิปัญญาการจัดการป่าของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ดังที่นักคิดและนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรกับความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนท้องถิ่นไว้ดังนี้

อานันท์ (<http://www.vijai.org>) และ (วิจรรย์, 2540) กล่าวว่า ชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่าต่างๆ ล้วนมีความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบนิเวศที่พวกตนอยู่ โดยเฉพาะในด้านความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความสำคัญสำหรับสังคมในอนาคตและยังสามารถเรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาเหล่านั้นในวิถีชีวิตทั้งเพื่อการดำรงชีพและการดูแลป่าอย่างยั่งยืน ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากสามารถใช้ความรู้ท้องถิ่นช่วยในการจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน แม้จะต้องเผชิญกับแรงกดดันต่างๆ จากภายนอกอยู่บ้างก็ตาม ถ้าหากย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ก็จะสูญเสียความรู้ไปด้วย เพราะชุมชนจะไม่มีพื้นที่ในการพัฒนาความรู้ต่อไป ในปัจจุบันนักวิชาการในด้านต่างๆ ยังคงต้องพึ่งพากรู้อของชุมชนท้องถิ่นอยู่อย่างมาก โดยเฉพาะองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร สัตว์ และจุลินทรีย์ ที่ได้มีการสังสมและถ่ายทอดมาสู่ลูกหลาน ครอบครัวยุคใหม่ยังคงดำเนินชีวิตตามแบบแผนที่ดำเนินมาตั้งแต่ในอดีต

มนัชชยา อังโน (เบญจวรรณ, 2546: 244-245) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมุนไพรกับป่าไว้ว่า ปัจจุบันมีคนสนใจเรื่องสมุนไพร สนใจเรื่องต้นไม้และสนใจว่าสมุนไพรเอามาทำอะไรได้บ้าง เช่น ทำให้เรามีกำลัง ทำให้เราสวยงาม ดังนั้น จึงต้องช่วยกันคิดว่าจะทำอย่างไรให้ป่ายังคงอยู่กับเรา เมื่อหลังของป่าคือ แหล่งอาหารและสมุนไพร ในอนาคตเราจะมีองค์ความรู้เหมือนเมืองหมอยา จะทำเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องสมุนไพร เรื่องอาหารต่างๆ ก็ต้องมาจากป่าก่อน ดังนั้น ก่อนที่จะสร้างเสริมสิ่งเหล่านี้ เราต้องศึกษาเจาะลึกว่าป่าเรามีอะไร

เอกวิทย์ (2544) กล่าวว่า สังคมย่อยของชาวเขามีภูมิปัญญาที่ได้จากการเรียนรู้ธรรมชาติมาช้านานโดยได้ยกตัวอย่างภูมิปัญญาของคนป่าเกาะดงไว้ว่า “ชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่ภาคเหนือมีความเชื่ออันน่าทึ่งว่า “ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่าต้องรักษาป่า” ดังนั้น เขาจึงได้จัดรูปแบบหมู่บ้านของเขาให้อยู่กับธรรมชาติแวดล้อมได้เหมาะสมยิ่ง คือ ใกล้เคียงหมู่บ้านมีป่าชุมชน ถัดไปมีนาไร่ ถัดไปมีแนวกันไฟ แล้วจึงถึงป่าหากิน ป่าอนุรักษ์ และป่าต้นน้ำ” ซึ่งสอดคล้องกับที่ประเสริฐ (2543) ได้อธิบายถึงภูมิปัญญาการจัดการป่าคนป่าเกาะดงว่า คนป่าเกาะดงมีการแบ่งที่อยู่อาศัยเป็นเขตต่างๆ ได้แก่ เขตหมู่บ้าน หรือเขตที่อยู่อาศัย เขตป่าใช้สอยรอบหมู่บ้าน หรือเขตป่าพิธีกรรม เขตที่คนทำกินประเภทนา สวน เขตที่คนทำกินประเภทไร่หมุนเวียน และเขตป่าอนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ ซึ่งสามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ ดังนี้

แผนภูมิที่ 1: การแบ่งเขตป่าของคนป่ากะฉอย

ที่มา: ฉาวร กัมพลกุล “บทเรียนและทางเลือกการฟื้นฟูจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน” อังโนประเสริฐ (2543)

กรณีการ์ และเบญจา (2542) อธิบายถึงลักษณะของหมู่บ้านปกากะฉอยไว้ว่า “เมื่อเข้าไปใกล้หมู่บ้านปกากะฉอย เราจะสัมผัสได้ถึงความรู้สึกที่อบอุ่น ภาพที่มองเห็นคือหมู่บ้านอยู่ท่ามกลางผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ บางหมู่บ้านอาจได้ยินเสียงชะนี เสียงสัตว์ป่าดังอยู่ไม่ไกล รอบๆ บ้านเป็นป่าตัดไปคือที่นา ที่ไร่ และที่สวน เหนือที่นา ที่ไร่ เป็นป่า ด้วยคนปกากะฉอยนั้นผูกพันกับป่าตั้งแต่วันแรกจนถึงวันสุดท้ายของชีวิต”

และได้กล่าวถึง การจำแนกป่าของคนปกากะฉอยว่า ป่าสมบูรณ์จะมี 7 ชั้น กล่าวคือ ชั้นที่ 1 มีพืชและสัตว์เล็กๆ หน้าดินจะมี เห็ด รา ไล้เดือน จิ้งหรีด ชั้นที่ 2 มีต้นไม้เล็กคลุมดิน ชั้นที่ 3 มีต้นไม้พุ่มเตี้ยๆ ชั้นที่ 4 มีต้นไม้ใหญ่ที่มีกิ่งก้านสาขามากมาย ชั้นที่ 5 มีตะไคร่น้ำ ชั้นที่ 6 มีดอกเห็ด และกาฝากทั้งหลาย และชั้นที่ 7 มีเถาวัลย์ นอกจากนี้ ยังมีป่าอีกหลายประเภทที่เป็นป่าอนุรักษ์ตามความเชื่อของคนปกากะฉอย เช่น ป่าน้ำผุด (ป่าที่เป๋อถ่อ) ป่าน้ำซับ (ป่าเซมอญ) ซึ่งเป็นที่รู้จักในชุมชนว่าจะไม่มีใครไปถ่วงถ้ำหรือทำลาย จะมีลักษณะเป็นป่าที่บึบเย็น มีผีแรงและคูมาก หากใครละเมิดไปตัดไม้ก็จะเจ็บไข้ไม่สบาย ถ้าทำผิดมากอาจถึงขั้นเสียชีวิต ส่งผลกระทบต่อชีวิตครอบครัว

อานันท์ (2536) อธิบายถึงความเชื่อดังกล่าวว่า วัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติกันมาเป็นสิ่งที่คอยรักษาความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่า หมายถึงความผูกพันที่ชีวิตของทั้งชุมชนและป่าต้องพึ่งพากันและกันซึ่งได้ถ่ายทอดกันมานานจนตกผลึกทางความคิดและ

แสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เห็นได้ชัดเจนในภาคีต่างๆ เช่น ภาคีของชาวป่าเกาะฉลูที่แปลความว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” หรือ “นกเงือกตายหนึ่งตัว ไม้ไทรเจ็ดต้นเจียบเหงา ชะติตายหนึ่งตัว เจ็ดป่าวังเวง” หรือ “ได้กินกับป่าก็ต้องรักษาป่า ได้กินกับน้ำก็ต้องรักษาน้ำ”

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากแนวคิดในเรื่องภูมิปัญญาและสมุนไพรข้างต้น พบว่า มีผู้ให้ความสนใจในการศึกษาถึงความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาการจัดการป่าไว้มากมาย เช่น องค์ความรู้ในเวชนิเวศวิทยาของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่า ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร (ปิ่นแก้ว, 2534) ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร: กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย (เสถียร, 2542) การใช้บริการภูมิปัญญาชาวบ้านของประชาชนชนบท (สมจิต, 2543) ภูมิปัญญาชาวบ้านชาย-หญิงในการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ กรณีศึกษาหมู่บ้านชายป่าในจังหวัดเชียงใหม่ (เบญจวรรณ และชวลิต, 2542) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเกี่ยวกับนิเวศวนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธารในภาคเหนือ (พรชัย, 2544) การใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรพื้นบ้านของชาวลัวะ บ้านเค้งกลาง คอยกุกา จังหวัดน่าน (มานิตา, 2542) ความหลากหลายทางพืชอาหารและการใช้ประโยชน์ของชาวลัวะ ในจังหวัดน่าน (อังคณา, 2542) การใช้สมุนไพรของชาวกะเหรี่ยงบ้านแม่ยางห้า อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ (ศิริวรรณ และคณะ, มปป.) การศึกษาสภาพแวดล้อมและการใช้ประโยชน์ของป่าบุ่งป่าทามบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนกลาง (ประสิทธิ์และคณะ, 2545) พลวัตชุมชนล้านนาในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ (กฤษฎา, 2540) การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย (ชูลิทธิ์, 2538) เสาบยะของสุ สุบยะของเฮา: ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมท้องถิ่นในภาคเหนือ (อุไรวรรณ, มปป.) ภูมิปัญญาพื้นบ้านของเกษตรกรในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ชลาร, 2544)

งานวิจัยที่อ้างถึงข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่างงานวิจัยบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งนี้งานวิจัยลักษณะนี้ยังมีอีกมากมายซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการศึกษาที่สะท้อนถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องของสมุนไพรที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของภูมิปัญญาและศักยภาพในการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม งานวิจัยเหล่านี้มักยกตัวอย่างถึงภูมิปัญญาการจัดการป่าของชนเผ่ากะเหรี่ยง หรือชาวป่าเกาะฉลูซึ่งสะท้อนวิถีคิดในการจัดการป่าอันเป็นแหล่งรวมสมุนไพรของชุมชนได้อย่างชัดเจน แต่ในที่นี้ไม่สามารถนำมากล่าวถึงได้หมด จึงได้ยกตัวอย่างงานวิจัยเพียงบางเรื่องที่สอดคล้องกับการวิจัยในครั้งนี้ ดังต่อไปนี้

มนัชชยา อ่างใน เบญจวรรณ (2546: 244-245) ศึกษาถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่ ม่อนยาป่าแคดและป่าห้วยไคร้ พบว่า ที่ม่อนยาป่าแคดมีสมุนไพร 400 กว่าชนิดในชุมชน และที่ ห้วยไคร้มีทั้งอาหาร สมุนไพร สัตว์ แมลง เห็ด หรือ พืช กว่า 600-700 ชนิด บ้างจึงเป็นแหล่ง สมุนไพรและอาหารที่มหาศาล สามารถผลิตอาหารให้ชุมชนได้ทุกฤดูกาล แต่ก็อยู่ที่การจัดการของเรา พอศึกษาจะต้องดูว่ามีอะไรบ้าง อะไรที่มันหายไป แล้วจะช่วยกันดูแลรักษามันอย่างไร

และกล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรในป่าว่า ต้องศึกษาหาหรือสมุนไพรแต่ละ ชนิดว่าอยู่ในระบบนิเวศอย่างไร ชอบขึ้นอย่างไร ชอบขึ้นหน้าไหน เพื่อจะเอามาใช้ได้ถูกและจะ ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม คนในชุมชนต้องเรียนรู้ที่จะดูแลรักษาป่า ศึกษาป่าที่บ้านตัวเองว่ามี อะไรบ้าง มันอยู่อย่างไร วิธีการดูแล ต้องดูแลอย่างไร ชุมชนจะต้องช่วยกันดูแลฟื้นฟูอะไรที่มันหายไป ก็คือต้องช่วยกันฟื้นฟู อะไรที่มันเคยมีอยู่จะทำอย่างไรให้มันกลับฟื้นคืนมาใหม่ อะไรที่มีน้อยก็ต้อง ขยายพันธุ์ ทำอย่างไรให้มันมีมากขึ้น นอกจากนั้นเราจะต้องศึกษาภูมิปัญญาต่างๆ ว่า การเก็บเขาเก็บ กันอย่างไร ในปัจจุบันที่มันน้อยลง มันหายไป เพราะว่าคนในปัจจุบันเก็บกันไม่เป็น ใช้กันไม่เป็น

ปริศนา และมนตรี (2541) ศึกษาชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์ พบว่า ภูมิปัญญาของคน ป่าเกาะฉุยในการเก็บพืชสมุนไพรมีทั้งวิธีการและความเชื่อในเชิงจริยธรรมเป็นตัวกำกับ เช่น วิธี การเก็บ หากพืชเป็นกอต้องเก็บให้เล็กลง หากต้องถากเปลือกก็จะถากตามแนวยาวของลำต้น หากจะต้องใช้รากต้องขุดเอาเฉพาะบางส่วนของรากไป ในทางจริยธรรม คือ การเก็บไปเพียงเพื่อ พอกิน พอใช้ ไม่เอาไปกักตุน สมุนไพรหลายชนิด จะเข้ามาเก็บก็ต่อเมื่อมีความจำเป็นต้องใช้เท่านั้น และสมุนไพรบางชนิดไม่สามารถนำมาขยายพันธุ์ในบ้านเรือนได้ ต้องอาศัยสภาพป่าธรรมชาติซึ่งมี ระบบนิเวศเฉพาะถิ่นที่จะเอื้อต่อการเจริญเติบโตของสมุนไพรหลายชนิด และส่งผลให้ชาวบ้านต้อง มีความเข้มงวดในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าเช่นนี้จากการเข้ามาขโมยแบบขุดรากถอนโคนจากกลุ่ม บุคคลภายนอก

และได้สรุปถึงวิถีคิดของคนป่าเกาะฉุยเกี่ยวกับการจัดการป่าดังกล่าวไว้ว่า ความเข้มแข็ง ทางวัฒนธรรมของชุมชนป่าเกาะฉุย (กะเหรี่ยง) ได้ก่อให้เกิดทัศนคติในการดำรงชีพที่มีความ เกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติรอบตัวอันมาจากแนวคิดของชุมชน 2 ประการควบคู่กัน คือ แนวความคิดเรื่อง “สรรพสิ่งเป็นของธรรมชาติ ชุมชนไม่มีสิทธิไปเป็นเจ้าของครอบครอง การดำรงอยู่ของชุมชนเป็น การขอแบ่งปันจากธรรมชาติเท่านั้น” และ คำสอนในเรื่อง “ได้กินจากน้ำต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่า ต้องรักษาป่า” ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของปิ่นแก้ว (2539) เรื่ององค์ความรู้ในเวศน์วิทยาของ ชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่า กรณีศึกษาชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ที่กล่าวถึงวิถีคิดของคนกะเหรี่ยงที่มีต่อธรรมชาติว่า

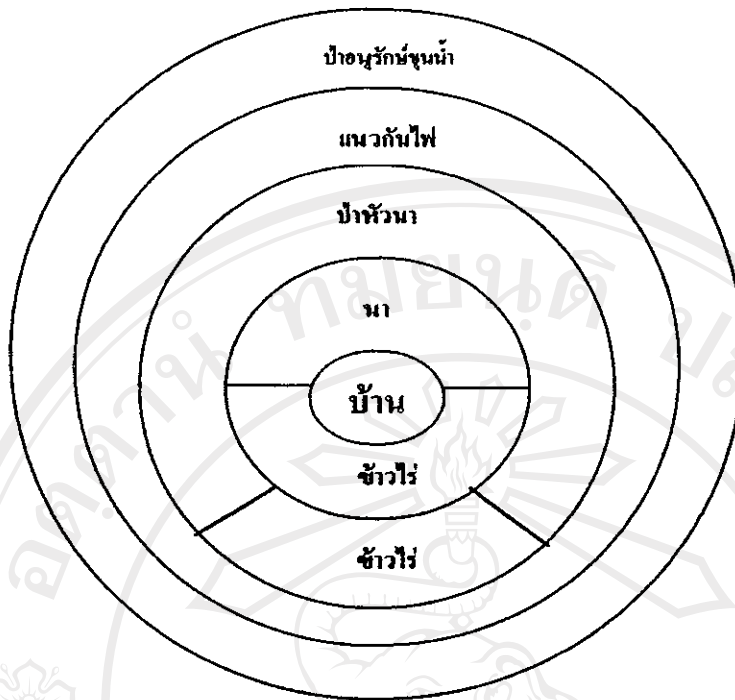
“คนกะเหรี่ยงเชื่อว่าภายใต้อาณาจักรที่สรรพสิ่งดำรงชีวิตอยู่นั้นมีความสัมพันธ์ เกี่ยวข้องระหว่างกันและกันของธรรมชาติที่แวดล้อมมนุษย์ อันได้แก่ แผ่นดิน แม่น้ำ อากาศ มนุษย์ สัตว์ ดินไม้ และสิ่งที่คุ้มครองทั้งตัวมนุษย์และธรรมชาติ มีความสัมพันธ์ และลำดับชั้นของความสัมพันธ์เป็นชั้นๆ ภายใต้โลกทัศน์อันนี้ สิ่งคุ้มครองธรรมชาติและตัวมนุษย์ซึ่งอยู่นอกเหนือมิตการรับรู้ทางประสาทสัมผัสของมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างยิ่งในการอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวกะเหรี่ยงปฏิบัติตนต่อธรรมชาติด้วยความเคารพยำเกรง ทั้งนี้เนื่องจากธรรมชาติมิได้เป็นเพียงส่วนประกอบทางกายภาพ เท่านั้น ธรรมชาติ เช่น แผ่นดินและแม่น้ำล้วนมี ‘เจ้า (ของ)’ ทั้งสิ้น มนุษย์เป็นเพียงผู้เข้ามาใช้ และเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนกะเหรี่ยงไม่ได้แยกแบบแผนการดำเนินชีวิต ความสัมพันธ์ทางสังคมมนุษย์และความเชื่อทางจริยธรรมออกจากความเชื่อในเรื่องธรรมชาติ พวกเขาเชื่อว่าวิถีแห่งการเป็นกะเหรี่ยงที่แท้และการเป็นสังคมพุทธ (ในแบบกะเหรี่ยง) จะช่วยให้สังคมกะเหรี่ยงและระบบธรรมชาติอยู่รอด”

อานันท์ (2536) อ้างใน ปริศนาและมนตร์ (2541: 18) กล่าวถึงความเชื่อดังกล่าวว่า วัฒนธรรม ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่ปฏิบัติกันมาเป็นสิ่งที่ยึดความผูกพันทางศีลธรรมระหว่างชุมชนกับป่าที่ต้องพึ่งพากันและกันซึ่งได้ถ่ายทอดกันมานานจนตกผลึกทางความคิด และแสดงออกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม ที่เห็นได้ชัดเจนในภาษิตต่างๆ เช่น ภาษิตของชาวป่าเถะญอที่แปลความว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” หรือ “นกเงือกตายหนึ่งตัว ไม้ไทรเจ็ดต้นเงียบเหงา ชะติตายหนึ่งตัว เจ็ดป่าวังเวง” หรือ “ได้กินกับป่าก็ต้องรักษาป่า ได้กินกับน้ำก็ต้องรักษาน้ำ”

ฐพินิจ (2539) ศึกษาการจัดการป่าตามประเพณีของชาวกะเหรี่ยง พบว่า ชาวกะเหรี่ยงมีการจัดจำแนกประเภทป่าตามขั้นระดับความสูงได้อย่างสอดคล้องกับการจำแนกแบบสากล และใช้ประโยชน์ตามคุณสมบัติของป่าแต่ละชั้น เช่น พืชสมุนไพรจะมีมากทั้งชนิดและจำนวนในป่าประเภทก่อเนอ หรือ ป่าดอนบนซึ่งเป็นเขตดินน้ำชั้นหนึ่ง ส่วนพืชอาหารประเภทหน่อไม้ เห็ด มีมากในป่าประเภทกอเบ หรือ ป่าในเขตแห้งแล้ง เป็นต้น

ธเนศ (2543) ศึกษาเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ได้สรุปการจัดรูปแบบการอนุรักษ์ป่าชุมชนกะเหรี่ยงซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดข้างต้นไว้ 2 รูปแบบ คือ

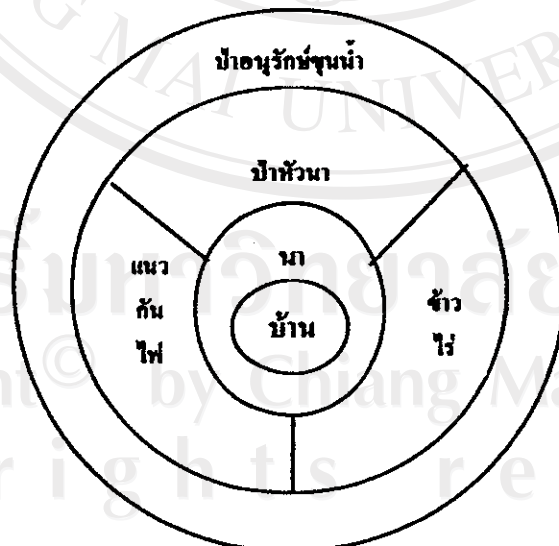
1. ชุมชนที่มีการทำข้าวไร่มากกว่าการทำนาจะให้ความสำคัญต่อแนวกันไฟเป็นหลัก พร้อมทั้งอนุรักษ์ป่าชันน้ำบน ขุนน้ำและป่าชันน้ำหวนด้วย ดังแผนภูมิที่ 2

แผนภูมิที่ 2: การอนุรักษ์ป่าชุมชนที่มีการทำไร่มากกว่าการทำนา

ที่มา: อุไรวรรณ (2532) อ้างใน ธเนศ (2543)

2. ชุมชนที่มีการทำนามากกว่าการทำข้าว ไร่จะให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าชันน้ำบนขุนน้ำเป็นหลักและเป็นป่าชันน้ำห้วยนาข้างแต่ไม่เน้นระบบการป้องกันแนวกันไฟ ดังแผนภูมิที่ 3

แผนภูมิที่ 3: การอนุรักษ์ป่าของชุมชนที่มีการทำนามากกว่าทำข้าวไร่

ที่มา: อุไรวรรณ (2532) อ้างใน ธเนศ (2543)

สุวิธานและคณะ (2545) ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนป่าเกอฮะหมู่บ้านใหม่พัฒนา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ลักษณะการสืบทอดภูมิปัญญาแฝงอยู่ในภาษิตคำสอนของบรรพชนป่าเกอฮะ หรือ คนกะเหรี่ยงที่เรียกว่า “ธา” หลายบท เช่น

“การจะยิงลูกธนูให้ไปไกลต้องดึงสายธนูกลับมาข้างหลัง ยิ่งลึก ลูกธนูจะยิ่งพุ่งออกไปไกล” ลูกธนูในความหมายนี้คือลูกหลานเยาวชนทั้งหลายที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ในอนาคตมาขับเคลื่อนชุมชนในอนาคต และอีกบทหนึ่งคือ

“มัวมีกำลังด้วยเล็บที่แข็งแรง คนจะก้าวหน้าด้วยมีลูกหลาน” แต่การที่คนจะอยู่อย่างมีความสุขและอยู่ด้วยกันอย่างรักใคร่ปรองดองมีความเป็นปึกแผ่น ที่เรามักใช้คำว่า เข้มแข็งและขยับย่นั้น คนต้องรู้จักเข้าใจตนเองและเข้าใจธรรมชาติด้วย คือ เข้าใจ ใจของคนด้วยกันเองและต้องเข้าใจความเป็นไปของธรรมชาติด้วย ต้องรู้จักความพอประมาณ หรือ “คนฉลาดจะกินได้นาน คนโง่กินของฟรีแต่ราคาแพง”

และกล่าวว่าธาหลายบทที่ปรากฏในชุมชน สุกท้ายแล้วต้องการให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและยั่งยืนทั้งคนและทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะเยาวชนจะเป็นผู้สืบสานการดำเนินการต่อในอนาคต เริ่มจากการพยายามสร้างจิตสำนึกที่เรียกว่า ภาวะใจ หรือจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นในตัวของเขา เขาจึงได้ใช้บทธา เป็นเครื่องมือเพื่อให้เห็นว่าผู้ใหญ่เขาเคยทำมาแล้ว และได้ผลมาแล้ว เขาเลยมาบรรจุในบทธา เช่น “ในดินจะต้องมีป่า บนฟ้าจะต้องมีฝน ลำธารต้องมีปลาว่ายวน ใจคนต้องมีคุณธรรม”

ทองคำและคณะ (2546) ศึกษาเรื่อง “การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการให้ป่าไม้มีหนอนไม้ไผ่ และในน้ำมีกบเขมือบ” พบภูมิปัญญาการรักษาป่าของคนป่าเกอฮะผ่านคำ “ธา” ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา เช่น “อย่าไปอิจฉาว่าบ้านเขาคดี เมืองเขาคดี มีพร้อมทุกอย่าง สิ่งสำคัญให้พื้นฟูบ้านของเราเองเมืองของเราเอง เราจะได้กินข้าวและได้ใส่เสื้อผ้าเป็นของตัวเอง” และ “คนโบราณจะกินกบต้องหักขา กบ จะกินปลาต้องถอนกระดูกปลา พอถึงคนรุ่นหลัง กินกบ ไม่หักขา กินปลา ไม่ถอนกระดูกปลา กินแล้วไม่แบ่งที่แบ่งน้อง” มีความหมายว่า หากจะกินของป่าไม่ว่าจะอะไรก็ตามต้องกินให้เป็น เราจะมีกินมิใช่ตลอดชั่วลูกชั่วหลาน คนปัจจุบันไม่มีความเชื่อ หลงไหลอยู่ในเทคโนโลยี กินแบบไม่รักษาต่อชั่วลูกชั่วหลานจะต้องประสบภัยอย่างแน่นอน และสรุปว่า ชาวป่าเกอฮะ เกิดกับป่า ตายกับป่า อาศัยน้ำ ป่า และกบเป็นที่พึ่งพาอาศัย เพราะว่ากบอยู่ในความเชื่อของคน คนรักษาป่าโดยความเชื่อและพิธีกรรม เพื่ออาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างคน ธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า หนอน กบ

สารณีษย์ และนิภา (มปพ.) ศึกษาเกี่ยวกับการรักษาทรัพยากรและการเยียวยาชุมชนของกะเหรี่ยง พบว่า หมอสมุนไพรในสังคมกะเหรี่ยงเป็นผู้รู้เรื่องพืชพันธุ์และสิ่งของอื่นๆ ที่เป็นของเกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินำมาใช้เป็นยารักษาความเจ็บป่วย เรียกว่า “ยาสมุนไพร” โดยอาจใช้ส่วนต่างๆ ของพืชในการรักษาโรคแต่ละอย่าง เช่น ราก ลำต้น ใบ ดอก ผล มีกรรมวิธีที่แตกต่างกันในการนำมาใช้รักษาอาการของโรค เช่น นำมาคั้นน้ำคั้น บดเป็นผง ชงดื่ม หรือทา แม้กระทั่งพืชบางอย่างอาจนำมาปรุงเป็นอาหารรับประทานในชีวิตประจำวันได้ ความรู้ในเรื่องสมุนไพรนี้มีขอบเขตไม่จำกัดเฉพาะตัวหมอเท่านั้น แม้กระทั่งชาวบ้านในวัยกลางคนขึ้นไปในแต่ละครอบครัวก็สามารถเรียนรู้เรื่องสมุนไพรในระดับพื้นฐานได้ เช่น พืชบางอย่างที่ปลูกรอบๆ บ้าน หรือที่เกิดเองในไร่นา ความรู้ในระดับพื้นฐานอาจเรียนรู้ได้จากบรรพบุรุษ พ่อแม่ด้วยการบอกกล่าว สืบต่อให้แก่ลูกหลาน ส่วนความรู้ในระดับกว้างลึกลงไปมากกว่านี้ต้องเรียนรู้จากผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนี้อย่างเป็นระบบจนกระทั่งมีความสามารถในการบำบัดรักษาให้แก่คนในชุมชนอย่างจริงจังได้

พร้อมกันนี้ได้สรุปว่า หมอสมุนไพรในสังคมกะเหรี่ยงสามารถเป็นได้ทั้งหญิงและชาย ส่วนมากจะเรียนรู้โดยการสืบทอดจากบรรพบุรุษทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับความสนใจความอดทน และความสามารถเฉพาะคน ต้องขยันอดทนในการเสาะแสวงหาตัวยาสสมุนไพรต่างๆ ซึ่งบางอย่างนั้นต้องเข้าไปหาในป่าลึกที่ไกลๆ เพราะเชื่อว่าสมุนไพรที่ดีนั้นจะต้องได้มาจากที่ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ใช่นำมาปลูกใกล้บ้าน อาศัยความสามารถจดจำชื่อ ลักษณะ สรรพคุณ และวิธีนำมาใช้ของพืชสมุนไพรแต่ละชนิด ฉะนั้นการที่จะได้มาซึ่งสถานภาพความเป็นหมอที่ดี เป็นที่ยอมรับของชุมชนนั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความเสียสละ มีจิตใจโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนมนุษย์ ไม่เรียกร้องค่าตอบแทน นอกจากการเรียนรู้จากครูแล้วก็ต้องฝึกฝนเรียนรู้ด้วยตนเอง บางครั้งความรู้อาจเกิดขึ้นจากเทพสังหรณ์หรือเกิดจากการฝัน ที่เรียกว่า “ยาฝันบอก” คือนอนฝันว่ามีคนมาบอกถึงตัวยาสสมุนไพรที่รักษาโรคนั้นๆ ให้ ซึ่งเมื่อตื่นขึ้นก็ไปตรวจสอบดูสมุนไพรตามที่ได้รับการบอกกล่าวและนำมารักษาโรค ก็ทำให้อาการเจ็บป่วยนั้นดีขึ้นหรือหายไปนั่นเอง

ธงชัย (มปพ.) ศึกษาภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเองของชุมชนชาวเขาหกเผ่า พบความเชื่อเรื่อง “ผี” หรือ “อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ที่มีต่อการเจ็บไข้ได้ป่วยของชาวบ้านว่า ผีที่ชาวเขาเชื่อถือมีอยู่ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ผีดี ซึ่งชาวเขามักจะเรียกรวมๆ กันว่า ผีใหญ่ ซึ่งอาจได้แก่ บรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีประจำหมู่บ้าน ผีครู หรือผีใหญ่ๆ อาจเทียบได้กับ เทพเจ้าหรือพระเจ้าในลัทธิศาสนาอื่น ผีเหล่านี้ถือว่าเป็นผีดี แต่อาจลงโทษชาวเขาได้ถ้าพวกเขาไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณี ผีอีกประเภทหนึ่งคือ ผีร้าย ได้แก่ ผีที่คอยมุ่งร้ายทำอันตรายให้แก่มนุษย์ทุกโอกาส ได้แก่ ผีล่าเหยื่อ ผีป่าตามทางเดิน รวมทั้งผีของมนุษย์ที่ตายผิดปกติ ผีตายหายท่า ผีตาย

ท้องกลม เหล่านี้เป็นต้น ผีเหล่านี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ชาวเขาเชื่อว่าทำให้เจ็บป่วย จำเป็นต้องทำพิธีขับไล่หรือเซ่นไหว้ขอขมาเพื่อเรียกขวัญให้ผู้ป่วย

สภาเยวชนชาวไทยภูเขาพื้นที่สูงแม่แจ่ม (2544) ทำโครงการวิจัยภูมิปัญญาสมุนไพรปกาะเอะอู พบว่า การไปเก็บยาสมุนไพรในป่าจะเก็บได้เฉพาะเวลาไปเท่านั้น ถ้าวานนั้นจะดีห้ามเก็บยาตอนเวลากลับบ้าน ถือนำเอาโรคหรือเชื้อโรคติดกลับบ้านด้วย นอกจากนี้ยังพบนิทานประวัตติความเป็นมาของคัมภีร์ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการเกิดโรคและยาสมุนไพรของคนป่าปกาะเอะอูที่เล่าขานกันมา สรุปได้ว่า โรคภัยไข้เจ็บมาจากสิ่งเลวร้าย ซึ่งสามารถรักษาได้ด้วยต้นไม้และหญ้าทุกชนิด ที่คนป่าปกาะเอะอูเชื่อว่าล้วนเป็นยาสมุนไพรทั้งสิ้น ซึ่งถูกบันทึกวิธีการใช้ประโยชน์ไว้ในร่างขากของบรรพบุรุษที่คนป่าปกาะเอะอูสืบทอดจกจมาจนถึงปัจจุบัน

ยิ่งยง (2537) ศึกษาเรื่องศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการดูแลสุขภาพกรณีศึกษาการรักษากระดูกหักของหมอมือเมือง และการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย พบว่า “การอยู่รอดของชาติพันธุ์ใดๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถทางภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพตนเอง ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดอย่างชาญฉลาด และความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาสู่คนรุ่นใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ” พร้อมทั้งได้ให้แนวคิดสำคัญในเรื่องดังกล่าวไว้ 3 แนวทางได้แก่ ฐานคิดในเรื่องความหลากหลาย ฐานคิดในเรื่ององค์รวม และฐานคิดในเรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ อานันท์ (2535) เกี่ยวกับการใช้มุมมองทางวัฒนธรรมเข้ามาช่วยในงานวิจัยที่เกี่ยวกับ ชาติพันธุ์ ภูมิปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติ โดยได้สรุปเป็นกรอบแนวคิดในการมองเป็น 6 ประการ ได้แก่ การมองปัญหาแบบเป็นองค์รวม การมองที่วิถีคิดของคน การมองจากมุมมองของชาวบ้าน การมองความเชื่อมโยง การมองในเชิงเคลื่อนไหว และการมองให้เข้าใจถึงความพยายามที่จะปลดปล่อยให้ยอมรับศักดิ์ศรีของความเป็นคน สรุปได้ว่า มุมมองหรือมิติทางวัฒนธรรมไม่ได้ศึกษาวิถีชีวิตซึ่งเป็นภาพกว้างและก็หยุดนิ่ง ถ้าไปคิดว่าเรื่องวัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตอยู่เรื่อยๆ ก็จะติดอยู่ที่เรื่องของการมองดูถึงที่เป็นภาพนิ่ง แล้วยังเป็นภาพกว้าง กระทั่งจับไม่ได้ว่าเราจะเอาอะไรกันแน่เพราะทุกเรื่องเกี่ยวพันกันไปหมด ดังนั้น มิติทางวัฒนธรรมจึงดึงให้แคบขึ้นว่า หมายถึง มุมมองที่ให้ความสำคัญกับวิถีคิดของผู้คนว่าทำไมเขาถึงกินอย่างนั้น ใช้ทรัพยากรอย่างนี้ ซึ่งเป็นเรื่องของภูมิปัญญาซึ่งเป็นหัวใจของมุมมองทางด้านวัฒนธรรม

ฉันทา (2546) ศึกษาการปรับตัวในวิถีชีวิตของเกษตรกรรายจนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงของระบบเกษตรกรรมบนที่สูงของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงและม้งรวม 6 หมู่บ้าน จาก 14 หมู่บ้านในเขตรับผิดชอบของโครงการหลวงแม่แฮ ซึ่งมีบ้านแม่แฮเหนือรวมอยู่ด้วย พบว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชนในพื้นที่ศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปหลายด้านหลังจากมีการพัฒนาต่างๆ หลั่งไหลเข้ามาใน

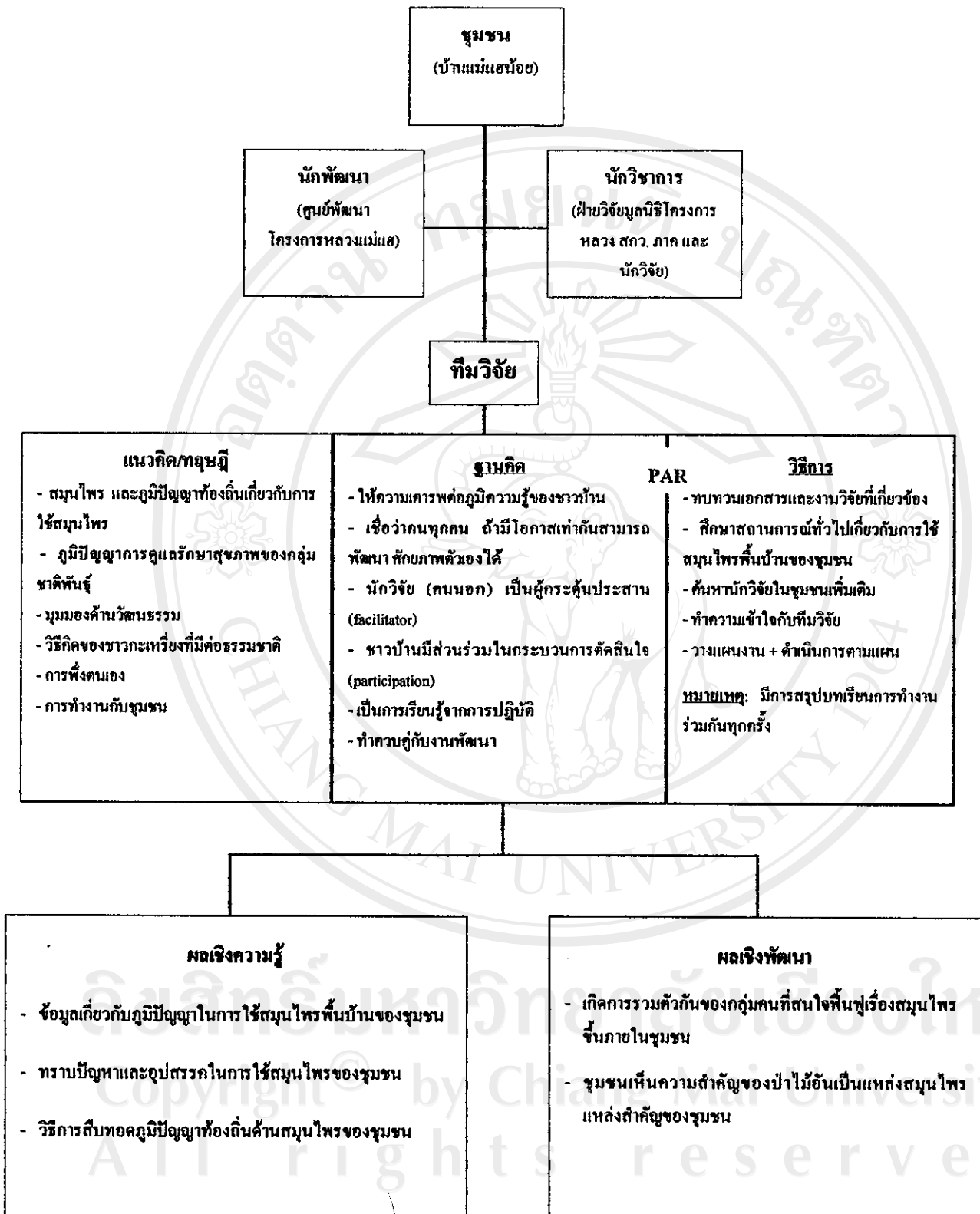
ชุมชน และได้ยกตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงด้านการดูแลสุขภาพสภาพของคนในชุมชนดังกล่าวว่า ด้านการสาธารณสุขเริ่มมีการนำเอาการรักษาตามแบบแพทย์แผนปัจจุบันเข้ามาทำการรักษาให้กับ ชาวเขาในพื้นที่ มีสถานื่อนามัยประจำชุมชนที่หมู่บ้านแม่แฮเหนือ เมื่อเกิดความเจ็บป่วยขึ้น ชาวเขามักรักษาด้วยพิธีเลี้ยงผีเพื่อเรียกขวัญหรือพืชสมุนไพรพื้นบ้าน แต่หากการเจ็บป่วยรุนแรงจึงค่อยไปรักษาที่สถานื่อนามัย

และสรุปว่า เมื่อลักษณะการผลิต ความเชื่อ ระดับการศึกษา สุขภาพ และความเป็นอยู่ ทำให้ระบบวิถีชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรชาวเขาในพื้นที่จำนวนมากเกิดเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากเดิมที่ทำการเพาะปลูกเพียงฤดูเดียวเปลี่ยนไปทำการเพาะปลูกพืชแบบเลื่อนฤดูและทำการใช้พื้นที่ดินซ้ำมากขึ้น จากอดีตที่เกษตรกรพึ่งพาแรงงานครัวเรือนและการช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติได้เริ่มเข้ามาสู่ระบบการจ้างแรงงานเพื่อการเกษตรมากขึ้น การพึ่งพาป่าด้านความมั่นคงอาหารและยารักษาโรคเริ่มลดลง

ข้อสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมทั้งในส่วนของแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา แนวคิดเกี่ยวกับสมุนไพร และการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า คนกะเหรี่ยงกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติที่แวดล้อมอยู่มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะในเรื่องของสมุนไพรนั้น จะเห็นได้ว่าคนกะเหรี่ยงไม่ได้แยกเรื่องของสมุนไพรออกจากชีวิต กล่าวคือ สมุนไพรเป็นทั้งเรื่องของเกษตร ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ สังคม และวิถีชีวิตประจำวัน สมุนไพรจึงอยู่ในชีวิตประจำวันทั่วไปของคนป่าแกะญอ ดังนั้น การศึกษาเรื่องสมุนไพรของคนป่าแกะญอจึงไม่อาจแยกศึกษาเฉพาะเรื่องของสมุนไพรได้ เราต้องศึกษาถึงวิถีชีวิตหรือภูมิปัญญาของชนเผ่าด้วย

จากความเป็นมาในบทที่ 1 และจากการทบทวนวรรณกรรมทั้ง 3 ตอนในบทที่ 2 สามารถสรุปภาพรวมฐานคิดของการวิจัยในครั้งนี้เป็นแผนภูมิได้ดังต่อไปนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

แผนภูมิที่ 4: ฐานคิดในการวิจัย